

الحمد لله
البرحمين!

۱۲۶۵۸۳ - ۲۰۵۸۲۵

دانشگاه سیستان و بلوچستان
تحصیلات تکمیلی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته پژوهش هنر

عنوان:

زیبایی شناسی معماری و تزیینات دوره تیموری
(مطالعه موردی: مسجد کبود تبریز)

استادان راهنما:

دکترسید رسول موسوی حاجی

دکتر غلامعلی حاتم

استاد مشاور:

دکتر حسین مهرپویا

۱۳۸۸/۹/۱۸

اجزای احداث مدرک علمی بزرگ
تیموری

تحقیق و نگارش:

منصور حسین پور میزاب

(این پایان نامه از حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه سیستان و بلوچستان بهره مند شده است)

مهرماه ۱۳۸۸

۱۲۶۵۸۳

بسمہ تعالیٰ

این پایان نامہ با عنوان زیبایی شناسی معماری و تزیینات دورہ تیموری (مطالعه موردی: مسجد کبود) قسمتی از برنامه آموزشی دورہ کارشناسی ارشد رشته پژوهش هنر توسط دانشجو منصور حسین پور میزاب تحت راهنمایی استادان پایان نامہ دکتر سید رسول موسوی حاجی و دکتر غلامعلی حاتم تهیه شدہ است. استفادہ از مطالب آن بہ منظور اہداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی بہ حوزہ تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد.

منصور حسین پور میزاب

این پایان نامہ ۱۰ واحد درسی شناختہ می شود و در تاریخ توسط ہیئت داوران بررسی و درجہ بہ آن تعلق گرفت.

نام و نام خانوادگی	امضاء	تاریخ
استاد راهنما: دکتر رسول موسوی حاجی		
استاد راهنما: دکتر غلامعلی حاتم		
استاد مشاور: دکتر حسین مہربویا		
داور ۱: دکتر رضا مہرآفرین		
داور ۲: دکتر ابوالقاسم دادور		
نماینده تحصیلات تکمیلی: احسان لرافشار		

دانشگاه سیستان و بلوچستان

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب منصور حسین پور میزاب تأیید می‌کنم که مطالب مندرج در این پایان‌نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان‌نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می‌باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: منصور حسین پور میزاب

امضاء

تقدیم به:

رنج‌های بیدریغ مادرم

روح زیبای پدرم

و شکیبایی برادران و خواهرانم

سپاسگزاری

به یاری یزدان روشن ضمیر و به مدد بخت یاری روزگار، اکنون که مراحل اجرای این پایان نامه به فرجام رسیده است، بر خود فرض می دانم به پاس داشت زحمات عزیزانی که در زمان تحقیق و نگارش، مرا یاری رساندند، کمال امتنان و سپاسگزاری خویش را اعلام نمایم. بدین ترتیب بر خود فرض می دانم، در ابتدا از اساتید راهنمایم، آقایان دکتر سید رسول موسوی حاجی و دکتر غلامعلی حاتم و ، تشکر نمایم که مرا در وصول به نتیجهی مطلوب، یاری رساندند، همچنین از استاد مشاورم دکتر حسین مهر پویا ، که در نگارش این تحقیق، یاور بنده بود کمال تشکر و قدردانی را دارم. از جناب آقای حمیدرضا میرابی مقدم که در نهایت لطف و صمیمیت بنده را در مراحل تحویل و ویرایش یاری رساندند تشکر و قدردانی می کنم. از آقای فرشاد به آفرین که با در اختیار قرار دادن طرحهای اسلیمی و ختایی مسجد کیود مرا یاری رساندند و آقای سدادی کارشناس محترم میراث فرهنگی تبریز که با گفتگوی صمیمی با اینجانب، اطلاعات کافی در زمینه کتیبه های مسجد کیود را به بنده منتقل نمودند، از آقایان مهندس حسن میزابی اصل، یونس شیرزاد خانمیری، رامین مهرانفر، احمد محمدرضا زاده، مهدی و فیروز میزابی اصل نیز کمال تشکر را دارم. این تحقیق امید است که در امر تحلیل زیبایی شناسی مسجد کیود تبریز مؤثر افتد. امید که مقبول اندیشمندان این رشته واقع گردد.

چکیده:

مسجد- مقبره کبود یا عمارت مظفریه تبریز یکی از آثار منحصری فرد معماری اسلامی در دوره قراقویونلوها می باشد. این بنا در اواخر دوره باشکوه تیموری شکل می گیرد و از معماری بسیار بدیع و تزیینات فوق العاده باطراوت برخوردار است. در این تحقیق هدف بر آن است تا نوع معماری و تزیینات این بنا با تحلیل و بررسی معماری و تزیین در دوره تیموری مورد مطالعه قرار گرفته و با بررسی مقایسه ای بناهای دو منطقه دور از هم آسیای مرکزی و آسیای صغیر چگونگی این تأثیرات مسلط در بنا ی مسجد کبود نشان داده شود. این تحقیق به صورت توصیفی تحلیلی انجام شده است و اصلی ترین نتیجه آن عبارت است از اینکه که موقعیت مکانی و زمانی مسجد کبود، پیشینه بستر شکل گیری آن، تحولات مذهبی و سیاسی، و وجود متخصصان بومی مجرب، باعث ظهور شاهکاری این چنین شده است.

واژگان کلیدی: مسجد کبود، تزیینات معماری، زیباشناختی، کاشی معرق، دوره تیموری.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: کلیات طرح تحقیق
۲	۱-۱- مقدمه
۲	۲-۱- تعریف مسأله و بیان سؤال های اصلی تحقیق
۳	۳-۱- فرضیه ها
۳	۴-۱- اهداف
۳	۵-۱- روش تحقیق
۴	۶-۱- پیشینه تحقیق
۴	۷-۱- پیشنهادات
۵	فصل دوم: تاریخ تیموری و قراقویونلو
۶	۱-۲- تاریخ تیموری
۷	۲-۲- تاریخ قرا قویونلو
۱۱	فصل سوم: هنر های رایج تیموری
۱۲	۳-۳- تجلید
۱۲	۴-۳- خوشنویسی
۱۲	۵-۳- فلزکاری
۱۳	۶-۳- نقاشی
۱۴	۷-۳- بافندگی
۱۴	۸-۳- سفال
۱۶	فصل چهارم: معماری تیموری
۱۷	۱-۴- تحلیل معماری تیموری
۲۵	۲-۴- عناصر ویژه معماری در دوره تیموری
۲۵	۱-۲-۴- مناره ها (منار)
۲۶	۲-۲-۴- بادگیر
۲۶	۳-۲-۴- پله
۲۶	۴-۲-۴- سردابه
۲۷	۵-۲-۴- اتاقهای با کار برد مخصوص
۲۷	۳-۴- داخله بنا
۲۸	۱-۳-۴- دستگاههای انتقالی عامل
۲۸	۱-۱-۳-۴- فیلیوش
۲۹	۲-۱-۳-۴- قوسهای متکی
۳۰	۳-۱-۳-۴- لچکی

۳۰ ۲-۳-۴-دستگاههای انتقالی بی عملکرد
۳۱ ۱-۲-۳-۴-مقرنس
۳۱ ۲-۲-۳-۴-رسمی سازی
۳۱ ۳-۳-۴-پوشش ها
۳۱ ۱-۳-۳-۴-گنبد
۳۲ ۲-۳-۳-۴-انواع مختلف طاق
۳۳ ۴-۴-خارج بنا و مصالح
۳۴ ۵-۴-اصول سازمان دهنده در معماری تیموری
۳۶ فصل پنجم: تزئین در دوره تیموری
۳۷ ۱-۵-تحلیل(ترکیب ما قبل مغول)
۵۱ فصل ششم: مسجد کبود از نظر مورخان و سیاحان
۵۲ ۱-۶-جلال الدین دوانی
۵۲ ۲-۶-قاضی حسن میبیدی
۵۲ ۳-۶-حافظ حسین کربلایی
۵۳ ۴-۶-کاتب چلبی
۵۳ ۵-۶-اولیاء چلبی
۵۳ ۶-۶-تاورنیه
۵۵ ۷-۶-شاردن
۵۵ ۸-۶-مسیو تانکو
۵۵ ۹-۶-کست و فلاندن
۵۶ ۱۰-۶-مادام دیوآفوا
۵۷ ۱۱-۶-نادر میرزا
۵۷ ۱۲-۶-آرتور پوپ
۵۸ ۱۳-۶-جکسن
۵۸ ۱۴-۶-دکتر فوریه
۵۹ ۱۵-۶-کنت دوسرسی
۵۹ ۱۶-۶-اشمیت
۵۹ ۱۷-۶-اعتمادالسلطنه
۶۰ فصل هفتم: معماری مسجد کبود
۶۱ ۱-۷-سلسله مراتب فضایی
۶۱ ۲-۷-عناصر معماری
۶۱ ۱-۲-۷-ورودی و سردر
۶۲ ۲-۲-۷-مناره های مسجد کبود
۶۳ ۳-۲-۷-رواق
۶۳ ۴-۲-۷-شبستان بزرگ
۶۴ ۵-۲-۷-شبستان کوچک(مقبره)
۶۵ ۶-۲-۷-محراب

۶۶ گنبد شبستان مرکزی
۶۶ طاق وقوس
۶۷ پله
۶۷ سردابه
۶۷ ۳-۷ مصالح بکار رفته در بخشهای مختلف بنا
۶۷ ۱-۳-۷ سنگ
۶۸ ۲-۳-۷ گچ
۶۸ ۳-۳-۷ کاشی
۶۹ ۴-۳-۷ آجر
۶۹ ۴-۷ تعمیرات مسجد کبود
۷۱ ۵-۷ کاشیکاری مسجد کبود
۷۴ ۶-۷ مقرنسکاری مسجد کبود
۷۵ ۷-۷ کاربندی مسجد کبود
۷۵ ۸-۷ آجرکاری مسجد کبود
۷۵ ۹-۷ مقایسه مسجد کبود با سایر بناها
۷۶ ۱-۹-۷ زاویه بابای پوستین پوش در ینی شهر
۷۷ ۲-۹-۷ عمارت نیلوفر خاتون در ایزنیک
۷۷ ۳-۹-۷ زیویه یعقوب چلبی در ایزنیک
۷۷ ۴-۹-۷ مسجد جامع اورهان در بورسا
۷۷ ۵-۹-۷ مسجد خداوندگار در بورسا
۷۷ ۶-۹-۷ جامع ییلدیرم در بورسا
۷۷ ۷-۹-۷ یشیل جامع بورسا "جامع سبز"
۷۸ ۸-۹-۷ شاه ولی تفت
۷۸ ۹-۹-۷ مسجد شاه مشهد
۷۹ ۱۰-۹-۷ مسجد شیخ لطف الله
۷۹ ۱۱-۹-۷ مسجد علی اصفهان
۸۰ فصل هشتم: تزیین در مسجد کبود
۸۱ ۱-۸ تزیینات کتیبه ای
۸۲ ۱-۱-۸ مفاهیم قرآنی در کتیبه های مساجد اسلامی
۸۲ ۲-۱-۸ مفاهیم دعایی در کتیبه های مساجد اسلامی
۸۳ ۳-۱-۸ مفاهیم حدیثی در کتیبه های مساجد اسلامی
۸۵ ۴-۱-۸ شیوه نگارش کتیبه پایه ها
۸۵ ۱-۴-۱-۸ پایه توکل
۸۶ ۲-۴-۱-۸ پایه تسبیح
۸۷ ۳-۴-۱-۸ پایه الحمد لله (حمد)
۸۸ ۴-۴-۱-۸ پایه رسالت و ملائکه
۸۹ ۵-۴-۱-۸ پایه سلام

۸۹ پایه توحید..... ۶-۴-۱-۸
۹۰ پایه دعا..... ۷-۴-۱-۸
۹۰ پایه نامشخص..... ۸-۴-۱-۸
۹۰ کتیبه کمره اصلی مسجد کبود..... ۵-۱-۸
۹۰ سایر نوشته های موجود در بنا..... ۶-۱-۸
۹۵ آیات موجود بر روی سنگ مزارهای آزاره..... ۷-۱-۸
۹۷ تزیینات کببه ای موجود در خارج بنا..... ۸-۱-۸
۹۷ تزیینات اسلیمی و ختایی..... ۲-۸
۱۰۱ تزیینات هندسی مسجد کبود..... ۳-۸
۱۰۳ مقایسه تزیینات مسجد کبود با دیگر بناها..... ۴-۸
۱۰۳ مسجد و مقبره سبز "باشیل جامی" بورساز..... ۱-۴-۸
۱۰۵ آرامگاه شیرین بقا در مجموعه شاه زنده..... ۲-۴-۸
۱۰۵ مقبره تومان آقا..... ۳-۴-۸
۱۰۵ گورامیردر سمرقند..... ۴-۴-۸
۱۰۵ درب امام اصفهان..... ۵-۴-۸
۱۰۶ مسجد شاه مشهد..... ۶-۴-۸
۱۰۶ قبه سبز کرمان..... ۷-۴-۸
۱۰۶ مسجد میدان کاشان..... ۸-۴-۸
۱۰۶ مسجد جمعه اصفهان..... ۹-۴-۸
۱۰۷ مدرسه غیاثیه خرگردخراسان..... ۱۰-۴-۸
۱۰۷ مجموعه مصلی و آرامگاه گوهرشاد..... ۱۱-۴-۸
۱۰۸ فصل نهم: جمع بندی و نتیجه گیری.....
۱۰۹ ۱-۹- نتیجه.....
۱۱۷ مراجع.....
۱۲۰ پیوست ها.....
۱۲۱ پیوست(الف)- شکل ها.....
۱۵۴ پیوست(ب)- نگاره ها.....

فصل اول

کلیات طرح تحقیق

۱-۱- مقدمه

بنای تاریخی مذهبی مسجد کبود، از آثار ارزشمند دوره قراقویونلو، می باشد که به دستور جهانشاه بن قره یوسف و به سرکاری عزالدین قاپوچی بنا گردیده است. ساختمان آن، به استناد کتیبه برجسته سردر، به سال ۸۷۰ ه.ق به اتمام رسیده است. بنای اصلی در مقام مسجد مقبره و دارای صحن وسیعی که در آن مجموعه ای از ساختمانها؛ از جمله مدرسه، حمام، خانقاه، کتابخانه و... ساخته شده بود. (بلر و بلوم؛ ۱۳۸۲: ۷۸) که متأسفانه آثاری از آنها به جا نمانده است. خصوصیت بارز و شهرت وافر مسجد کبود، در کنار معماری ویژه تلفیقی و اعجاب انگیز آن، بیشتر به خاطر کاشیکاری معرق، تلفیق آجر و کاشی، اجرای نقوش پرکار در حد اعجاز آن می باشد که زینت بخش سطوح داخلی و خارجی بنا بوده و با توجه به این عظمت و زیبایی فوق العاده، لقب فیروزه اسلام یافته است.

زلزله مهیب سال ۱۱۹۳ ه.ق، باعث ویرانی شهر تبریز و کشته شدن عده زیادی از مردم آن گشته و از مسجد کبود، به جز سردر و چندین جرز پایه، چیزی برجا نمی گذارد و در فاصله بین سالهای پس از زلزله، تا شروع مرمت که به مدت طولانی، متروکه و مخروبه باقی می ماند. مسجد کبود در سال ۱۳۱۰ ه.ش در فهرست آثار ملی به ثبت رسید و پس از وقفه ای طولانی (۱۸۰ ساله) بازسازی و کارهای مرمتی آن آغاز می شود. (وهاب زاده؛ ۱۳۸۵: ۲۲۹)

شکل گیری این بنای منحصر بفرد، در اواخر یکی از درخشان ترین دوره های معماری ایران یعنی دوره تیموری که آن را می توان نقطه عطفی در تاریخ هنر اسلامی به شمار آورد؛ باعث شد تا این تحقیق در دو قسمت دوره تیموری و مسجد کبود کار شود، بدین صورت که با تحلیل معماری و تزئین در دوره تیموری در بخش اول، وارد تحلیل معماری و تزئینات مسجد کبود می شویم.

۲-۱- تعریف مساله و بیان سؤالیهای اصلی تحقیق

بر خورداری مسجد کبود تبریز، از ویژگی های خاص معماری و تزئینات وابسته به آن و قرار گرفتن این مسجد، در محدوده زمانی؛ گذر از دوره تیموری به دوره صفوی، آشکارا بر این حقیقت گواهی می دهند که حق

پژوهشی در باره این اثر شاخص معماری، آن گونه که شایسته است، ادا نشده است. از آنجا که دوره ساخت مسجد کبود با شکل گیری سبک های جدید معماری و تزیینات وابسته به آن، در بسیاری از نقاط ایران همراه بوده است و نیز با در نظر داشتن این مهم، که معماری و تزیینات وابسته به معماری در مسجد کبود، تا حد بسیاری از آنچه که در دیگر مساجد ایران مرسوم بوده است، متفاوت می باشد؛ می طلبد تا با انجام یک تحقیق علمی، آنچه را که موجب شکل گیری معماری خاص مسجد کبود شده اند، شناسایی نموده و با تامل در آنها زمینه را برای پاسخ گویی به دو پرسش زیر فراهم آورد:

۱- تأثیر پذیری و تأثیر گذاری معماری و تزیینات وابسته به آن در مسجد کبود تبریز چگونه بوده است؟

۲- منشاء تزیینات معماری مسجد کبود را در چه منابعی می توان جستجو کرد؟

۱-۳- فرضیه ها

- ۱- شیوه های معماری حاکم و شایع در بناهای آسیای مرکزی دوره تیموری و همچنین بناهای این دوره آسیای صغیر در شکل گیری معماری مسجد کبود و بروز تزیینات آن بسیار موثر بوده اند؛
- ۲- منشاء برخی از تزیینات معماری مسجد کبود را باید در منابع غیر اسلامی جستجو کرد.

۱-۴- هدفها

۱. بررسی زیبا شناختی مسجد کبود تبریز، طبقه بندی و ریشه یابی تزیینات و معماری آن از طریق مطالعات تطبیقی؛
۲. پیدا کردن رابطه های موجود میان نقوش مسجد کبود با نقوش موجود در آثار معماری و غیر معماری مربوط به دوره های قبل و بعد از مسجد کبود؛

۱-۵- روش تحقیق

روش انجام تحقیق بصورت توصیفی- تحلیلی و روش گرد آوری اطلاعات به دو صورت اسنادی و میدانی خواهد بود و ابزار گردآوری آنها در مطالعات اسنادی شامل فیش، عکس، طرح و... می شود و در مطالعات میدانی نیز به صورت مشاهدات عینی از بنای مسجد کبود خواهد بود.

۶-۱- پیشینه تحقیق

مطالعاتی که در زمینه مسجد کبود صورت گرفته است، بیشتر جنبه توصیفی داشته و کمتر بصورت تحلیلی بررسی شده است.

۱. اولین قدم محکمی که در این زمینه برداشته شده است، توسط سید جمال ترابی طباطبایی در سال ۱۳۴۸ ه.ش و با عنوان "نقشها و نگاشته‌های مسجد کبود تبریز" می باشد. ایشان در این تحقیقات تلاش کرده اند تا با عکسبرداری از تمامی نقوش و کتیبه ها بصورت سیاه و سفید به معرفی کامل بنا بپردازند؛

۲. این تحقیق دوباره در سال ۱۳۷۹ و با مقدمه ای که به آن اضافه می شود با عنوان "مسجد کبود فیروزه اسلام" چاپ و منتشر می شود؛

۳. فریدون ناهید یوسف آباد، دانشجوی دانشکده علم اجتماعی دانشگاه استانبول ترکیه، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد خود را در رشته تاریخ هنر، با عنوان "مسجد کبود و جایگاه آن در معماری اسلامی" در سال ۱۹۸۷ میلادی کار کرده اند؛ ایشان با پرداختن به تاریخ تبریز، بیوگرافی جهانشاه، تاریخچه بنا، و موقعیت جغرافیایی تبریز به بررسی کوتاه معماری و تزیینات مسجد کبود پرداخته اند که بیشتر جنبه توصیفی دارد؛

۴. مقاله "مسجد کبود دیروز و امروز" که توسط عبدالرحمن وهاب زاده در مجموعه مقالات سومین کنگره معماری بم در سال ۱۳۸۵ به چاپ رسیده است نیز، بعنوان یکی از کارهای صورت گرفته در این زمینه به شمار می رود؛ ایشان در این مقاله بیشتر به بررسی تاریخی و مرمتی مسجد کبود توجه گمارده اند.

۷-۱- پیشنهادات

۱. مطالعه ارتباط تزیینات مسجد تازه حفاری شده ی حسن پادشاه تبریز (دوره آق قویونلو)، با مسجد کبود تبریز؛
۲. تحلیل و بررسی رنگ، در تزیینات مسجد کبود تبریز؛
۳. بررسی ارتباطات معماری تیموری و گوتیک اروپا؛
۴. بررسی وضعیت فرهنگی ادبی، اواخر تیموری و ارتباط آن، با وضعیت موجود در دوره رنسانس اروپا.

فصل دوم

تاریخ تیموری و قراقویونلو

۲-۱- تاریخ تیموری

عصر تیمور، بی تردید یکی از مهمترین اعصار تاریخ جهان و عصر جانشینان تیمور، بخصوص در ایران را، می توان یکی از برجسته ترین ادوار تاریخ این سرزمین به شمار آورد. در قرن نهم هجری علاوه بر ظهور تیموریان و تسلط آنان بر ایران، دو طایفه قرا قویونلو و آق قویونلو نیز، در صحنه سیاسی این کشور ظاهر شدند. دوره قرا قویونلوها در ایران؛ نسبتا کوتاه و پر از آشفتگیهای سیاسی بود، اما دوران فرمانروایی ترکمانان آق قویونلو را می توان یکی از درخشان ترین دوره های کوتاه و تاریخ ایران بحساب آورد.

(میرجعفری؛ ۱۳۸۵: ۱)

در سال ۷۸۲ه.ق، تیمور سپاهی بزرگ را به خراسان فرستاد و سپس خود نیز با آن سپاه بزرگ رفت و پس از جنگهای متعدد، تمام خراسان، سیستان و افغانستان را تسخیر کرد. در سال ۷۸۸ه.ق تیمور دیگر سرزمین های ایران را گرفت و با سه سال جنگ پیایی؛ فارس، عراق عجم، کرمان، آذربایجان، مازندران، عراق عرب، گرجستان و... را گرفت. یورش دوم تیمور، از سال ۷۹۴ تا ۷۹۹ه.ق بطول انجامید و بسیاری از نقاط دیگر را نیز تسخیر کرد. یک سال بعد، یعنی در اواخر سال ۸۰۰ه.ق حمله تیمور به هندوستان آغاز شد و در سال ۸۰۱ه.ق پایتخت بازگشت. پس از از بازگشت، یورش سوم خود را که هفت سال زمان گرفت؛ آغاز نمود و به سرعت خود را به گرجستان رساند و آنجا را مطیع خود ساخت. در سال ۸۰۶ه.ق به پایتخت، سمرقند بازگشت و در سال ۸۰۷ه.ق به عزم تسخیر چین در راه بیمار شد و در سن هفتاد سالگی درگذشت. موضوع مهمی که در لشکرکشیهای تیمور باید مورد توجه قرار گیرد، آن است که او همواره می کوشید هنگام فتح بلاد، علما و اهل حرف و صنعتگرانی را که در کار خود شهرت داشتند، به سمرقند گسیل دارد.

از میان پسران و نوادگان تیمور، شاهرخ که در حیات پدر حکومت خراسان و طبرستان و ری را برعهده داشت، تنها کسی بود که، علاوه بر لشکرکشی و اداره مملکت، به معاشرت با علما و ادبا وقت می گذرانید؛ پسران او نیز مانند پدر، دوستدار علم و علما و خود، مردمی دانشمند بودند و مشهورترین آنها، یکی بایسنقر میرزا بود که در هرات سکونت داشت؛ پسر دیگر شاهرخ، میرزا الغ بیگ بود که به ریاضیات و نجوم علاقه وافر داشت و مقرر حکومت او سمرقند بود. آخرین حاکم تیموری، سلطان حسین بایقرا بود که در عهد سلطنت این پادشاه، تمام نواحی ایران و ماورالنهر دچار اغتشاش و انقلاب بود. (پیرنیا؛ ۱۳۸۱: ۲۱۲-۲۱۰)

۲-۲- تاریخ قراقویونلو

اتحادیه ترکمانان "سیاه گوسفند" شامل گروهی از ترکمانان بودند که پیش از حمله مغول، در اوایل قرن سیزدهم به سوی غرب نقل مکان کرده بودند. (گلمبک و ویلبر؛ ۱۳۷۴: ۱۷۹) اینان در آستانه یورش مغول ها به غرب ایران، از وطن اصلی خود ترکستان، به ماورالنهر و سپس از طریق ایران، به ارزروم و دیاربکر در آناتولی شرقی کوچ کرده و در دشتهای شمالی دو رود دجله و فرات اسکان یافتند. ظاهراً طایفه قراقویونلو به مذهب شیعه گرویده بودند. (حسن زاده؛ ۱۳۷۹: ۱۴)

بیرام خواجه (متوفی به ۷۸۳ق) احتمالاً، از تیره بهارلوی این اتحادیه، در خدمت اویس جلایری در موصل مستقر شده بود؛ پسر او قرا محمد نیز تحت لوای جلایریان به سر می برد. قرا یوسف پسر قرا محمد در سال ۷۹۸ق استقلال یافته، تبریز را که بعداً پایتخت این سلسله گردید، اشغال کرد. قرایوسف که در برابر یورش تیموریان پایداری ورزیده بود، در سال ۸۰۳ ناچار گردید، نخست در دربار عثمانی و سپس در مصر پناه جوید. در سال ۸۰۹ مجدداً بر تبریز دست یافت و بیشتر آذربایجان را تحت تسلط خود درآورد. سپاهیان او علیه طایفه آق قویونلو، گرجیها، شیروانشاهیان در قفقاز و تیموریان می جنگیدند؛ قرایوسف سه بار از شاهرخ شکست خورد. در سال ۸۲۳، اسکندر پسر قرا یوسف جانشین او گردید؛ وی نیز در دو جنگ از شاهرخ شکست خورد. در سال ۸۴۱ برادرش، جهانشاه زمام امور را در دست گرفت و به سال ۸۵۷ اصفهان را تصرف کرده، مدتی در آن شهر درنگ نمود؛ سپس از آنجا به عزم تسخیر خراسان از طریق فارس و کرمان به راه افتاد و در سال ۸۶۲ در هرات، بر تخت شاهی نشست؛ سرانجام به قصد هجوم بر آق قویونلوها به دیاربکر عزیمت کرد و برای شکار، از سپاهیان خود عقب افتاد؛ دسته ای از دشمنان ناگاه بر او دست یافته، وی را کشتند.

نام جهانشاه، بر روی مسجد مظفریه تبریز که در سال ۸۷۰ ساخته شده، دیده می شود. پسر جهانشاه موسوم به حسن علی به سال ۸۷۱ جانشین او گشت، لیکن پس از چند ماه به دست سپاهیان نافرمان کشته شد. (گلمبک و ویلبر؛ ۱۳۷۴: ۱۳۹)

فصل سوم

هنرهای رایج دوره تیموری

۳-۱- کاشیکاری

در عهد تیموری، شیوه هنر کاشیکاری اسلامی، با توسعه ساخت و کاربرد کاشیهای معرق، عصر جدیدی را آغاز می کند و بناهای مذهبی و غیر مذهبی، با کاشیهای معرق آرایش می شود و حتی از این زمان، هنرمندان ماهر کاشیکاراصفهان و شیراز برای تزئین بنا های شهرهایی چون سمرقند، هرات و بخارا به آن دیار مهاجرت می کنند. (کریمی و کیانی؛ ۱۳۶۳: ۸۳) همچنین از اواخر سده ۱۰-۸ ه.ق کاشیهای بی شماری بوسیله صنعتگرانی امضاء شده که با شهر تبریز در شمالغربی ایران مرتبط بوده اند، همانند "استادکاران تبریز" در بورسای ترکیه که بین آنها نام "محمد جنون" و "محمد بن یوسف تبریزی" متعلق به اواخر سده ۸ ه.ق، بر روی بنای آق سراى و شهر سبز در آسیای مرکزی و نیز "غایبی توریزی" بر روی بناهای عصر مما لیک شهر دمشق نقش بسته است. (پورتز؛ ۱۳۸۱: ۹) آنچه از قراین و استنباطات مربوط به اواخر قرن ۷ ه.ق و نیز، با مدارک گرد آمده در زمینه فعالیت کارگاههای کاشی سازی کنونی، به اثبات رسیده؛ این است که در ایران هیچگاه بنای کار آن صنعت، بر تولید انبوه - کلان میزان - نبوده است. (فریه؛ ۱۳۷۴: ۲۷۱) و در واقع کاشی و بخصوص کاشی معرق را هر جا که قصد داشتند مراتب اهمیت مکانی را نشان دهند، استفاده می کردند. علائم افراط و زیاده روی در نمونه های مشهور اینگونه را، می توان در مسجد کبود تبریز بوضوح مشاهده کرد.

در دوره تیموریان طرحهای معرق، متراکم و بیشتر شدند که ابتدا برای تزئینات داخلی بناهای آناتولی در آغاز سده ۷ ه.ق. بکار گرفته شد و در اواسط سده ۸ ه.ق نیز استفاده اولیه و گسترده از کاشی معرق، در معماری آق سراى به چشم می خورد. کاشی معرق در نمونه اولیه منحصر بفرد دیگری، در مقبره خواهر تیمور، شیرین بقا ساخته شده در ۷۸۸-۷۸۷ ه.ق در شاه زنده، درسبکی که لیزا گلمبک آنرا به هنرمندان ایرانی منتسب کرده، استفاده شده است. طیف وسیع و پیشرفته ای از کاشیهای معرق بر روی تعدادی از بناهای یاد بود مهم سده ۹/۱۵ دیده می شوند؛ بعنوان نمونه می توان به مسجد گوهر شاد هرات ۸۴۲-۸۲۰ ه.ق مدرسه الخ بیگ سمرقند ۸۲۳-۸۲۰ ه.ق و مدرسه خرگرد ۸۶۸ ه.ق اشاره کرد. (پورتز؛ ۱۳۸۱: ۶۸) اما بی تردید در آرامگاه خود تیمور، گورامیر (۱۴۰۴- ۱۴۰۵ م.) و در مسجد بی بی خانم بود، که کار کاشیگران به کمال خود رسید. همه دیوار های مدرسه الخ بیگ (۱۴۲۰ م) پوششی به رنگ آبی فیروزه ای دارد؛ مسجد گوهر شاد (۱۴۱۸ م) در مشهد مانند مدرسه خرگرد (۱۴۴۵ م) پوششی با شکو هی دارد؛ از کاشیهای منقش